KOMAR Olena

NEUROETHICS AND HELLENISTIC PHILOSOPHICAL RECIPES OF HAPPINESS

In Happiness And Contemporary Society : Conference Proceedings Volume (Lviv, March, 20-21, 2021). Lviv:
SPOLOM, 2021. P. 153-157. <https://doi.org/10.31108/7.2021.34>

ISBN 978-966-919-697-2

KOMAR Олена

НЕЙРОЕТИКА ТА ЕЛЛІНІСТИЧНІ ФІЛОСОФСЬКІ РЕЦЕПТИ ЩАСТЯ

// Щастя та сучасне суспільство : збірник матеріалів міжнародної наукової конференції (Львів, 20-21 березня 2021 р.). – Львів : СПОЛОМ, 2021. С. 153-157. <https://doi.org/10.31108/7.2021.34>

ISBN 978-966-919-697-2

KOMAR Olena

*PhD in Philosophy, Associate professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

NEUROETHICS AND HELLENISTIC PHILOSOPHICAL RECIPES OF HAPPINESS

This article enlightens therapeutic character of the Hellenistic philosophical schools. Most of them created not only theory of practical philosophy called ethics but also a very concrete recipe of happiness. These recipes like Epicurean tetrapharmakos still actual nowadays for their strong motivative power and can be explained in a very modern term of neuroethics. In spite of the controversial positions in many kinds of philosophical questions and ethical practical recommendations, these schools share the common ideals. Three ideals or remedies of Hellenistic schools are ataraxia (unperturbability, tranquility), apatheia (freedom from passion) and autarkia (a self-sufficiency, independence of external events). Three 'A's of Hellenistic ethics are the crucial components of eudaimonia. In the neuroethical perspective it can be seen as the serotonin-type of ethics based on the avoidance of the passions and the mind control of negative emotions or self-mastery.

KOMAR Olena

*кандидат філософських наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

НЕЙРОЕТИКА ТА ЕЛЛІНІСТИЧНІ ФІЛОСОФСЬКІ РЕЦЕПТИ ЩАСТЯ

Нейроетика, яка у попередні десятиліття розглядалася переважно як відгалуження біоетики та медичної етики, наразі є повноцінним міждисциплінарним напрямом дослідження, який поєднує наукові емпіричні дослідження з філософськими теоріями. Проте її особливістю залишається не лише те, що на питання філософської етики відповіді відшукуються за допомогою емпіричних даних нейронауки, але також сильна орієнтація на прикладний аспект і дескриптивний характер, типовий для біоетики [2].

Традиційна філософська етика асоціюється, насамперед, з нормативними теоріями, які формують приписи, настанови та закони, виходячи з ідеалу суспільного блага, однак, у філософії можна віднайти і суто прикладний характер, який наближає етику до античного значення практичної філософії як мистецтва щасливого життя. Такий практичний аспект демонструє елліністична філософія, а її сумісність з сучасними нейроетичними концепціями не є випадковим збігом. *«Марне вчення філософа, що не зцілює від жодного з людських страждань. Бо, як немає користі від медицини, яка не позбавляє від хвороб тіло, так немає користі від філософії, яка не лікує душу від страждань»*, - стверджує найвідоміший знавець щастя в античності, творець філософського «саду насолод» Епікур, а тому

закликає усіх не відкладати заняття філософією, адже вона відповідальна за «здоров'я душі» [3, С. 354].

Спробу віднайти власний рецепт щастя можна побачити в етичній концепції кожної з відомих шкіл бентежного періоду еллінізму. Попри значні розбіжності у питаннях світобудови, моральних рекомендацій, а також, найбільш примітно, способах життя і долях самих елліністичних філософів, етичні ідеали загалом є спільними. Основу елліністичної евдемонії складають «три «А» елліністичної етики», так я позначую автаркію, апатію, атараксію, які об'єднують настільки несхожі між собою школи стоїків, скептиків, епікурейців і кініків. Оскільки, я буде пояснено нижче, всі згадувані етики можна віднести до «серотонінового типу», то «три «А» елліністичної етики» - це водночас філософські «антидепресанти»:

атараксія – незворушність;

автаркія – самодостатність;

апатія – байдужість.

Ідеал щасливого життя в елліністичній філософії здебільшого негативний: людина щаслива не тоді, коли щось має, а тоді, коли не страждає. Те, що страждання є основним модусом людського буття, вчить давньоіндійська філософія, «життя є страждання» стає першою благородною істиною буддизму, західна ж філософська думка приходить до осмислення нещастя як пов'язаного зі стражданням саме в епоху еллінізму. Що ж до сучасної науки, вона звертається до цього питання вже не з суб'єктної позиції психології, а з позиції нейроетики, яка, будучи міждисциплінарною, об'єднала філософські міркування про мораль з нейрофізіологією і нейрохімією мозку. Завдяки останнім десятиліттям успішних для нейронауки досліджень, що зростали в геометричній прогресії, роль нейромедіаторів у моральних сужденнях та діях видається беззаперечно суттєвою. Натуралістична інтерпретація свідомості, включно з найбільш специфічними її проявами, такими, як мораль, знаходить продовження в ідеї, яку один з творців сучасної нейронауки Ф.Крік назвав «дивовижною гіпотезою в однойменній праці: «Ти, твої радощі й горе, твої спогади і прагнення, твоє відчуття власної ідентичності й свобода волі насправді є не чим іншим, як поведінкою величезного скупчення нервових клітин і пов'язаних із ними молекул» [1, Р.271].

Безліч науково-популярних видань, присвячених темі мозку, апелюють до так званих «гормонів щастя», що є неточною «народною» (у сенсі folk-psychology) формою передачі інформації про вплив нейромедіаторів на моральний добробут людини. Бути радше невдоволеними і почуватися нещасними, доволі звичний стан для людей, і не лише для них. Ссавці здебільшого нещасні – такою несподіваною заявою починає Л. Бройнінг свою мотиваційну книгу про менеджмент емоцій «Керуй гормонами щастя» [4]. Попри надмірну узагальненість тези, вона таки небезпідставна. Негативні емоції і прагнення отримати позитивні, ось що мотивує людину жити і діяти, інакше кажучи, підтримує боротьбу за виживання. Суміш гормонів-нейромедіаторів, які нейронаука пов'язує з таким широким терміном як щастя, серед інших, включає дофамін, ендорфіни, окситоцин та серотонін. Безумовно, жоден з них не може вважатися визначальним і має лише

опосередкований вплив на формування моральних суджень і евдемонічних настанов, проте акцентуація саме на певній мотиваційній основі може визначати певний нейроетичний підтип (звісно, маючи застереженням те, що будь-яке узагальнення подібного типу є умовним). Так, зокрема, етика серотонінового типу буде орієнтуватися на самооцінку людиною власного індексу щастя (від максимального страждання до максимального задоволення). Етика ж дофамінового типу має яскраво виражену орієнтацію на очікування винагороди, тому такі етичні концепції у філософії прямо залежать від концепту справедливості (наприклад, концепція Д.Г'юма). Соціально ж орієнтовані етики (наприклад, утилітаризм), можна назвати «окситоциновими».

Уникнення страждань, прагнення винагороди, загроза покарання – три мотиваційні основи моралі, надання одній з них пріоритету визначатиме характер філософської етичної доктрини. Чистий гедонізм, у сенсі прагнення насолоди, неможливий без з'ясування ставлення до цих трьох мотивів, тому насолоду не слід, на мою думку, виносити окремою підставою. Розгляньмо на прикладі прикладної ситуації. Більшості викладачів, гадаю, з особистої практики відомий парадокс студента, який іноді витрачає більше зусиль на те, щоб ввести в оману викладача, аніж він витратив би, якби чесно виконував завдання. Суто раціонально за умови виявлення ошукування програш загрожує значно вищими втратами, аніж виграш від невиявленого. Отже, ризик втрати (покарання) підвищений, економія зусиль відсутня, очікуваний раціональний виграш середній. Що ж мотивує студента поводитися не лише неетично, але й нераціонально? Це може пояснити нейроетика, адже саме підвищений ризик у цьому випадку дає додаткові «дофамінові бонуси», що можна порівняти зі спортивним азартом, суб'єктивна цінність винагороди, не тотожна до об'єктивної (наприклад, високої оцінки) зростає, ось чому традиційна прескриптивна етика, яка функціонує на рейках «винагорода/осуд» виявляється нечутливою до тонких аспектів поведінки, які не можуть бути безпосередньо доступними для саморефлексії. До речі, така ірраціональна нерівновага в оцінюванні стала підставою для поширення поведінкової економіки, яка переорієнтувалася з раціональних підстав на несвідомі мотиви, не в останню чергу завдяки популярності книги Д.Канемана «Мислення швидко та повільно».

У такому світлі формальний парадокс Епікура, який водночас запрошує до насолоди, але закликає до стриманості як джерела щастя, стає лише позірним: нестримне прагнення до насолоди зворотною стороною має не менш сильні страждання, тому *carpe diem!* (лови мить!), застосоване як ситуативне *ad hoc* правило, прочитується як гедонізм, перетворене ж на моральний закон, неминуче набуває традиційного для елліністичної філософії негативного змісту (атараксії): «Коли ми говоримо, що насолода є кінцева мета, то ми маємо на увазі зовсім не насолоду розпусти або чуттєвості... ми розуміємо свободу від страждань тіла і від смутку душі» [3, С. 357]. Оскільки звільнення від страждань прирівнюється до насолоди, то етичним ідеалом постає атараксія (незворушність), яка виступає першим з елліністичних ідеалів. Бездумне прагнення до насолоди самої по собі є

причиною нових страждань, тому філософія є способом контролю над стражданнями і звільненням людини, у тому числі і від долі, бо чеснотливий, за словами Епікура, «сміється над долею» [3, С. 357].

Повний філософський рецепт щастя від Епікура включає чотири компоненти, тому отримав назву тетрафармакос (грец. Τετραφάρμακος – буквально, четверо видів ліків): звільнення від страху перед богами і смертю, шлях до блага і спосіб уникнення страждань, останні два легко досягаються за допомогою правильного розуміння природи і власних потреб. Сучасним прикладом неприродних і ненеобхідних потреб у термінології Епікура, яких варто уникати, може бути Digital happiness - створення ефекту легкого щастя, доступного усім без надмірних зусиль за допомогою віртуальної реальності.

Таким чином, в основному етичному ідеалі епікурейський рецепт, попри повну протилежність в основних «компонентах» щастя, збігається зі стоїчним. «Жити згідно з природою речей» Луцій Анней Сенека називає головним правилом стоїків, адже ми страждаємо не від самих подій, а від суджень про них. Хоча Сенека зазначає, що щасливим можна назвати лише того, хто зневажає задоволення [6, С.170]. Якщо епікурейці закликали жити непомітно, сміятися над долею, прагнути до насолоди (хоча й уникати неприродних і зайвих потреб), то рецепт стоїків повністю інший: поважати долю і не сперечатися з необхідністю, нести з гідністю соціальний тягар, не уникаючи його, а приймаючи з чеснотливою радістю (яка протиставляється руйнівній насолоді). Результатом чеснотливого життя є апатія, відсутність пристрастей, тобто також заперечення страждань. Використовують стоїки, хоча і меншою мірою, і термін атараксія. Загалом саме стоїкам серед усіх елліністичних шкіл належить першість у трактуванні моральних чеснот, тому саме їхній рецепт щастя найчастіше асоціюється з «справжнім філософським ідеалом», який дозволяє триматися цій школі у рейтингу найпопулярніших філософських теорій для життя: наприклад, один з останніх мотиваційних бестселерів, написаний Р. Голідеєм у співавторстві з С. Генсільманом під назвою «Зберігайте спокій. Щоденна інструкція з вирішення проблем» [5], є сучасним стоїцизмом зі звертанням до уроків Марка Аврелія, Сенеки та Епіктета. Водночас підкреслю, що збіг етичних ідеалів дозволяє віднести ці контрадикторні школи до одного типу у межах нейретики.

Те саме справедливо і щодо інших, не схожих на інші за основними рецептами щастя, елліністичних шкіл, як от скептики і кініки. Виглядає так, ніби скептики переймаються насамперед питаннями пізнання, а кініки випробовують на міцність суспільні цінності, однак евдемонічні мотиви є в обох школах. Незважаючи на те, що школу скептиків асоціюють, насамперед, з епістемологією, адже навіть термін означає дослідження, тим не менше, результатом розмислів стають етичні висновки. Зокрема, наслідком принципу утримання від суджень (епохе) внаслідок рівноваги доказів стає апатія, яка звільняє від переживань з приводу моральних оцінок (якщо ніщо не є ані істинним ані хибним, воно також не буде ані хорошим, ані поганим).

Доповнюються два розглянуті ідеали самодостатності – автаркією. Найпоказовіше філософський ідеал автаркії був реалізований кініками, які змагалися у пошуках найбільш демонстративних і викличних ілюстрацій зневаги до соціальних цінностей, які для них були лише залежностями і слабкостями. Проте шукати добро і зло у собі, а не у зовнішньому, закликає і стоїк Епіктет у «Бесідах». Варто також згадати і урок емпатії від Діогена, який просив милостині у статуї, щоб призвичаїти себе до відмов – дія, у якій автаркія поєднується з апатією.

Отже, навіть побіжний розгляд основних рецептів щастя від кількох елліністичних шкіл виявляє їхню спільність в етичних ідеалах, що дозволяє віднести їх до такого типу етик, які ставлять за мету не абстрактне благо, а звільнення від страждань. Методологічною основою для визначення типу тут є протиставлення дескрипції і прескрипції. На відміну від прескриптивних пізнішої західноєвропейської нормативної етики, що досягає кульмінації у вченні І.Канта про моральний закон, або яскраво просоціальних етик неklasичної доби, як от утилітаризм, елліністичні етики можна назвати «етиками серотонінового типу». Вони повчальні, але не нормативні, терапевтичні, а не аподиктичні, тобто мета повчань – не спрямування на шлях правильного життя заради певної вищої мети, ідеї, а полегшення існування того, хто страждає і звільнення його від екзистенційної бентеги. У цьому елліністичні рецепти щасливого життя подібні до вимог сучасної нейроетики, яка не ставить на меті виведення моральних законів і приписів, натомість дескриптивно дошукується причин морально схвальної чи осудної поведінки, вивчаючи їх на нейрохімічному, фізіологічному, генетичному та етологічному рівні для зіставлення з філософськими роздумами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Crick F. The Astonishing Hypothesis: The Scientific Search for the Soul. Simon & Schuster Publisher. 1995.
2. Neuroethics in practice: medicine, mind and society. Editors Anjan Chatterjee and Martha J. Farah. New York: Oxford University Press. 2013.
3. Антология мировой философии. В 4-х томах. Т. 1, Ч. 1. М., «Мысль», 1969.
4. Бройнінг Л. Керуй гормонами щастя. Як хімічний коктейль у мозку допомагає зупинити негативне мислення. Харків: «Фабула», 2019.
5. Голідей Р., Генсільман С. Зберігайте спокій. Щоденна інструкція з вирішення проблем. Київ: «Наш формат», 2018.
6. Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. М.: «Республика», 1995.